

Reformatorerne i kredsen i Sankt Petri Kirke

Et konfessionelt maleris ikonografiske
flertydighed

Af Carsten Bach-Nielsen

I Sankt Petri Kirke i København hænger i nordre sideskibs vestlige ende et stort maleri i dårlig bevaringstilstand. Det forestiller en fiktiv kreds af europæiske reformatorer forsamlet omkring et bord, hvorpå der står en lysestage. Titlen på billedet læses nederst på selve lærredet med gyldne bogstaver: »D. Martin Luther Mit seinen Wenigen Vorgängern und Vielen Nachfolgern. Zur Erläuterung der Reformation Geschichte« (Fig. 1).

Motivet er ikke ukendt i Nordeuropa; det hidrører fra en malet original i London, der først og fremmest videreformidledes i kobberstik af Jan Houwens (død 1658). Det er stukket i Amsterdam ved midten af 1600-tallet – angiveligt direkte efter maleriet i London (Fig. 2). Kobberstikket har i modsætning til det maleri, vi ser i Sankt Petri Kirke i

Fig. 1. Maleri af reformatorerne i Sankt Petri Kirke i København. Ukendt kunstner.

København, seks spalter med tekst, forfattet af H. Bergius Nardenus.¹ Denne tekst gør det muligt at identificere de enkelte personer, der er mærket med hver sit bogstav. Disse bogstaver findes dog i billedfeltet i maleriet i Sankt Petri Kirke. Til forløberne for reformationen tælles John Wyclif (A) og Johannes Huss (B), der flankerer kredsen i forgrunden. Centralt i billedet ses Martin Luther og Johannes Calvin. Ved siden af Luther sidder Philipp Melanchthon med skrivefjer og blækhus og mellem dem ses Hieronymus af Prag (C). Ved siden af Calvin ses Theodor Beza (P). I profil over Luthers hoved ses Hulderich Zwingli (D). Dennes efterfølger, Heinrich Bullinger opholder sig yderst til venstre (N). Lige foran denne ses Strassburgs reformator Martin Bucer (G). I den modsatte side ses længst mod højre Matthias Flacius Illyricus (M) og Basels reformator Johannes Oecolampadius (F). Som repræsentanter for den engelske reformation ses med pibekrave puritanismens grundlægger William Perkins (Q) og den skotske John Knox (L) lige over Melanchthons hoved. Mellem Luther og Calvin ses den italienske, calvinske Girolamo Zanchi (O) og til venstre den florentinske Petrus Martyr (K).

På bagvæggen er der yderligere ophængt en række af seks portrætter forestillende mindre reformatorer. Det drejer sig fra venstre mod højre om Georg III af Anhalt-Dessau, Johannes Laski, Guillaume Farel, Johannes Sleidanus, Philipp Marnix og endelig Franciscus Junius. Man kan undre sig over fraværet af de humanistisk-evangeliske, engelske reformatorer som Thomas Cranmer, Hugh Latimer og Nicholas Ridley. Det kunne tyde på, at værket er skabt mellem 1643 og 1652, da den skotske og engelske kirke forenedes, og de skotske presbyterianere ved deres bekendelse søgte at lægge afstand til Den anglikanske Kirke. Det bordfællesskab, der trods reformatorernes indbyrdes nadverstridigheder er tale om, indbefatter ikke anglikanere og døbere.²

-
1. *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, udg. Wolfgang Harms, bd. 2, Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, bd. 2, Historica, udg. Wolfgang Harms, Michael Schilling og Andreas Wang, München 1980, s. 216–217; *Illustrierte Flugblätter aus den Jahrhunderten der Reformation unter der Glaubenskämpfe*, udg. Wolfgang Harms og bearbejdet af Beate Rattay, Kunstsammlungen der Veste Coburg (Kataloge der Kunstsammlungen der Veste Coburg, udg. Joachim Kruse), Coburg 1983, s. 22–23.
 2. *Luther und die Folgen für die Kunst*, udg. Werner Hofmann, Katalog Hamburger Kunsthalle, München 1982, kat. 31.

Fig. 2. Kobberstik af reformatorerne udført af H. Bergius Nardenus, Amsterdam, 1620-50, Kunstsammlungen der Veste Coburg

Reformatorerne er samlet om et bord, på hvilket der er stillet et lys i en stage. Denne står på en evangeliebog. På bordet læses indskriften: »'t Licht is op den kandelaer gestelt«, »Lyset er stillet på bordet«. Dette er en klar reference til Matt 15,5. Det dramatiske moment ligger i den ubeskrevne bog foran Luther og de skriveredskaber, Melancthon holder frem. Er det øjeblikket for nedskrivningen af en fælles bekendelse? Således kan det tolkes, især da billedets andet højdramatiske moment består i tilstedeværelsen af fire fjendtlige personer i forgrunden.³ Alle vender de ryggen til betragteren. Det er en kardinal, en djævel, en pave og en munk, og de er hver især i færd med at puste lyset ud. Fra deres munde udgår der pust, der alle konvergerer i lysets flamme. På disse pust læses der ord. På kardinalens »Verkeerde Geleertheit« (falsk lære), på djævelens »Leugengeest« (løgneånd), på pavens »Valsehe successi« (falske efterfølgere) og på munkens »Schynheilichheit« (skinhellighed). Flammen er dog ganske uberørt af disse slukningsforsøg.

3. E. Doumergue: *Iconographie calvinienne*, Lausanne 1909, s. 198.

Kobberstikket viser den selvbevidsthed, calvinismen kunne optræde med ved midten af 1600-tallet, da den havde konstitueret sig som en konfession efter svære tab og lidelser. I versene under billedet understreges flere gange martyraspektet; hvordan lysets venner er blevet dræbt, deres lig opgravet for at blive brændt af modstanderne. Der er ingen tvivl om billedets calvinske baggrund. Det er kopieret flere gange i Nederlandene, og der eksisterer endda en katolsk kontrafaktur af billedet, trykt i Paris. Der findes flere malede versioner efter kobberstikket; en af de mere bemærkelsesværdige, der kan dateres til 1690'erne, findes i Museum Catharijneconvent i Utrecht. Her har kunstneren nemlig styrket den katolske side med en biskop og en jesuit. De katolskes pust er nu snarere langstrakte talestreger, der rettes mod den tomme bog foran Luther.⁴

Maleriet i Sankt Petri Kirke nævnes ikke i *Danmarks Kirker*, men er omtalt af Louis Bobé. Denne vender sagen noget på hovedet, da han henviser til et gammelt stik, der skulle være udført efter dette maleri. Det må være omvendt: stikket ligger forud for maleriet i Sankt Petri. Han anfører kunstneren som H. Bergius Nardenus, hvilket er forkert, da denne er tekstforfatteren, men hvad der er interessant er, at han anfører en anden kobberstikersignatur end Jan Houwens', nemlig »Martinus Beusecom Exc. Na de copy van Londen«. Denne grafiker fra Amsterdam er stort set ukendt og findes ikke nævnt som ophavsmand til et sådant blad i tyske samlinger.⁵ Bobé anfører også en replik af billedet i St. Katarinahospitalet i Lübeck.⁶ Vi kender nu altså foruden de af Harms anførte to kobberstukne versioner gennem Bobés omtale endnu en version, der henfører motivet til et maleri i London. Man kan spørge, hvorfor et maleri i London skulle have hollandsk tekst – eller om det af en hollænder skulle være formidlet til Nederlandene i en aftegning med hollandsk, ikke engelsk, tekst, som så flere forskellige kobberstikkere har benyttet sig af. Det bliver vi ikke umiddelbart klogere på.

4. Calvinismus. *Die Reformierten in Deutschland und Europa*, udg. Ansgar Reiss og Sabine Witt, udstillingskatalog Berlin og Emden, Dresden 2009, s. 26.

5. Louis Bobé: *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. Ihre Kirche, Schulen und Stiftung MDLXXV–MCMXXV*, København 1925, s. 214.

6. En henvendelse til stedfortrædende museumsleder dr. Hildegard Vogeler på St. Annen-Museum i Lübeck har afkræftet tilstedeværelsen af et sådant maleri i Lybæk. Der har aldrig eksisteret et Sankt Katharinahospital i byen.

Ved nærmere betragtning af maleriet i Sankt Petri Kirke kan det dog konstateres, at de hollandske indskrifter i billedfeltet er nøje kopieret. Man kunne vel have oversat de hollandske tekster til ære for den tyske menighed eller den danske besøgende, men sagen er nok, at et sådant billede ansås for at besidde en egen hellighed og autoritet ved at gengives korrekt helt ned i detaljen. Det styrker det historiske martyraspekt og den ikoniske karakter, det er givet. Dog har billedet i Sankt Petri Kirke har fået et indhold, der ikke er det oprindelige, calvinske, idet indskriften nu entydigt fokuserer på Martin Luther. Det er nu ifølge teksten under maleriet Luthers få forløbere og mange efterfølgere, der er billedtemaet. Kopisten har endvidere lagt et særligt stærkt lys på Lu-

Fig. 3. Notits med tegning i *Politiken* 23. august 1910.

thers ansigt. Det er jo svært at sige, om det er stærkere end originalens, da vi kun kender denne gennem et kobberstik, hvor lysstyrke er svær at afgøre.

Således bliver at calvinsk billede ved et trylleslag omdannet til et luthersk, men historien har en interessant krølle. Den 23. august 1910 kunne man i *Politiken* se maleriet kommenteret og afbildet i en ret grov håndtegning. Overskriften er: »Et Maleri af Reformatorerne i Petri Kirke«. Det kulturradikale organ afslutter sin omtale af det kulturhistorisk interessante billede med: »Den moderne Beskuer trækker uvilkaarligt paa Smilebaandet ad den Naivitet, hvormed Maleren har villet kaste Lys over dette Afsnit af Kirkehistorien«. Artikelforfatteren vil vide, at det har befundet sig i Sankt Petri Kirke siden 1731. Plottet er imidlertid, at et lignende maleri skulle have befundet sig i slotskapellet på Ledreborg.⁷ Lensbaron Johan Ludvig Carl Christian Tido Holstein konverterede i 1867 til katolicismen, som han på skrift leverede et varmt forsvar for i 1872-73.⁸ I 1899 blev slotskapellet på Ledreborg lukket for luthersk gudstjeneste, men genåbnede i 1910 som katolsk kapel. Da har offentligheden kunnet se det forandrede rum. Nu låner *Politiken* spalteplads til den lokale snak på Roskildeegnen: »Det maleri af Reformatorerne, som Grev Holstein har fjernet fra sin Stol i Ledreborg Kirke, skal efter Sigende befinde sig i et Rum bag Alteret, hvortil kun Greven har Nøglen. Egnens Befolkning tvivler imidlertid stærkt paa, at det endnu er i Behold, og Sognepræsten, Pastor Redøhl, frygter at Greven straks har kastet Reformatorerne paa Ilden, da Kirken blev lukket af for luthersk Gudstjeneste«. Her er billedet ikke som sådan blevet centrum i en strid mellem katolsk og luthersk, men taget som gidsel i Det radikale Venstres opgør med den uansvarlige adel. Maleriet er uomtvisteligt fjernet sammen med en række andre malerier, og det blev ikke fundet, da *Danmarks Kirker* beskrev Ledreborgs Slotskapel. I den lutherske ortodoks mere folkeligt appellerende tankesæt, ville ingen dog have held med at overgive et lutherbillede til flammerne. Også uden at tilslutte sig denne

7. Om kapellets maleriudsmykning i øvrigt se: Vibeke Andersson Møller og Karin Vestergaard: »Maleren Isaac Isaacs opdaget på Ledreborg«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1998, s. 72.86.

8. J.L. Grev Holstein: *Evangelisk-Luthersk (en negativ Bestemmelse)*, København 1872.

myte, kan man antage, at det såmænd stadig befinder sig et sted på Ledreborgs lofter.⁹

Summary

The congregation of the German Church of St. Peter's in Copenhagen possesses a painting of the European reformers gathered at a table with a candle on it. Four representatives of the Catholic Church attempt to blow out the evangelical light. It is a well-known theme; numerous paintings have been copied from the print of Jan Houwens of Amsterdam. The Danish historian Louis Bobé however mentions another Dutch engraver, Martinus Beusecom, who apparently has been copying the original London painting. In the Danish Lutheran context and according to its inscription the painting does not depict a fictitious gathering of reformers of many confessions, but »Martin Luther with his few forerunners and many followers«. The Copenhagen painter has turned the original Calvinist theme into a Lutheran one. A replica at the Castle of Ledreborg was removed from the chapel by Count Holstein as he converted to Roman Catholicism in 1867. In 1899 he closed the Lutheran Chapel and re-opened it 1910 as a Catholic one. Local people were convinced that the count must have thrown Luther into the flames, but – according to common Lutheran belief of the 17th Century – Luther is incombustible. The painting probably survives somewhere in the attics of Ledreborg.

9. R.W. Scribner: »Incombustible Luther: The Image of the Reformer in Early Modern Germany«, *Past and Present*, 110, s. 39-68.

